

FAKULTA MATEMATIKY,
FYZIKY A INFORMATIKY
Univerzita Komenského
v Bratislave

Kvantová štruktúra časopriestoru

Juraj Tekel

Katedra teoretickej fyziky, OZ Vedátor

12. 1. 2023, Klubovňa Mensy, Bratislava

História fiziky

História fiziky

1687

1905

História fyziky

predhistorická fyzika

1687

klasická fyzika

1905

moderná fyzika

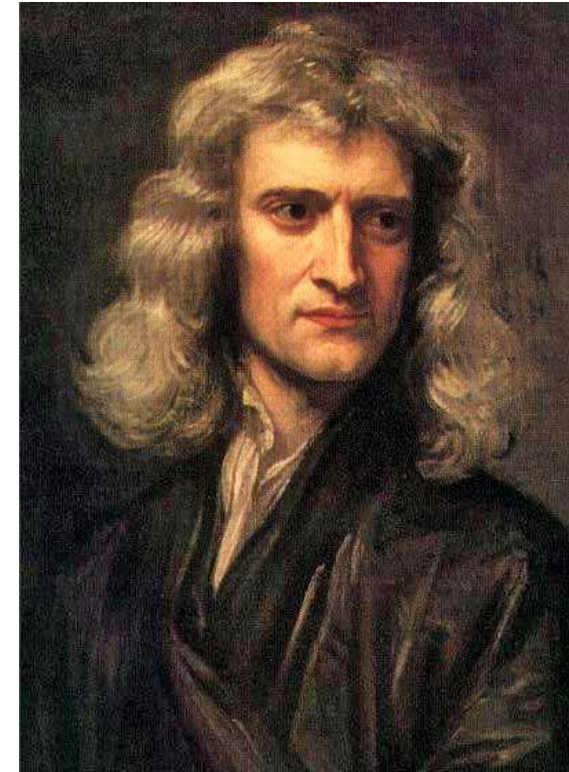

Klasická fyzika

Klasická fyzika

- **1687** Isaac Newton.
- *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*
- Zjednotenie nebeskej a pozemskej mechaniky.

1642 – 1727

Klasická fyzika

- **1865** James Clerk Maxwell.
- *A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field*
- Zjednotenie optiky a elektromagnetizmu.

1831 – 1879

Relativita

Relativita

- **1905** Albert Einstein.
- *Zur Elektrodynamik bewegter Körper*
- Zjednotenie (časti) mechaniky a elektromagnetizmu.

1879 – 1955

Relativita

- **1915** Albert Einstein.
- *Die Feldgleichungen der Gravitation*
- Zjednotenie mechaniky a elektromagnetizmu.

1879 – 1955

Kvantová mechanika

Kvantová mechanika

- **1900 – 1930** veľa rôznych vedcov
- Na malých vzdialenostiach Newtonova mechanika prestáva platiť.
- Nové pravidlá - **kvantová** mechanika.

Kvantová mechanika

- Spojenie kvantovej mechaniky a relativity do jednej teórie je ťažké.
- **Vieme** ako spraviť kvantovú špeciálnu relativitu.
- **Nevieme** ako spraviť kvantovú všeobecnú relativitu.

Kvantová mechanika

- Spojenie kvantovej mechaniky a relativity do jednej teórie je ťažké.
- Vieme ako spraviť kvantovú špeciálnu relativitu.
- **Nevieme** ako spraviť kvantovú všeobecnú relativitu.

Spojenie **kvantovej** mechaniky a
teórie **gravitácie** predpovedá
štruktúru priestoru.

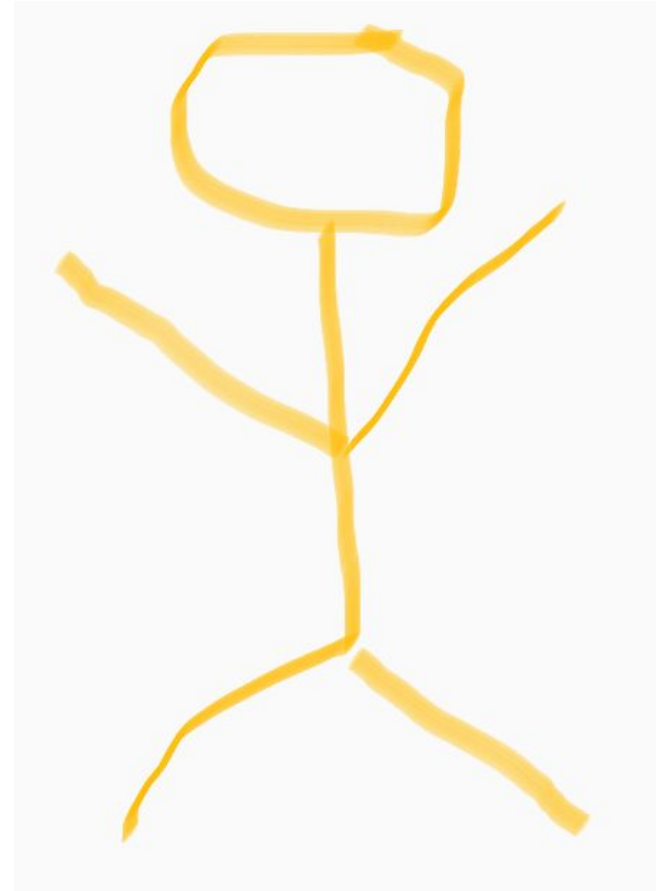
Čo to znamená
skladať sa z
niečoho?

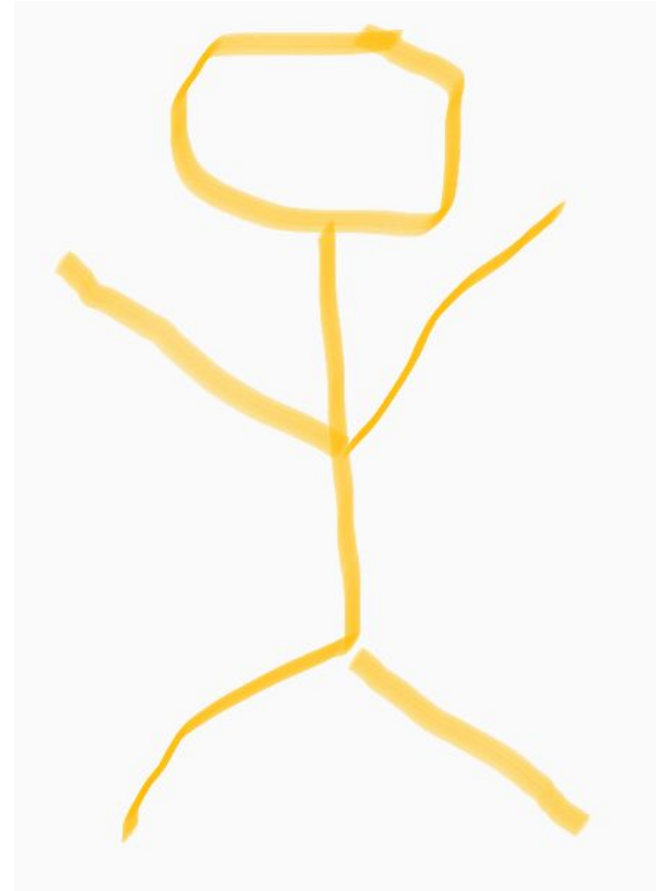
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Človek** sa skladá z hlavy, krku, trupu, rúk a nôh.

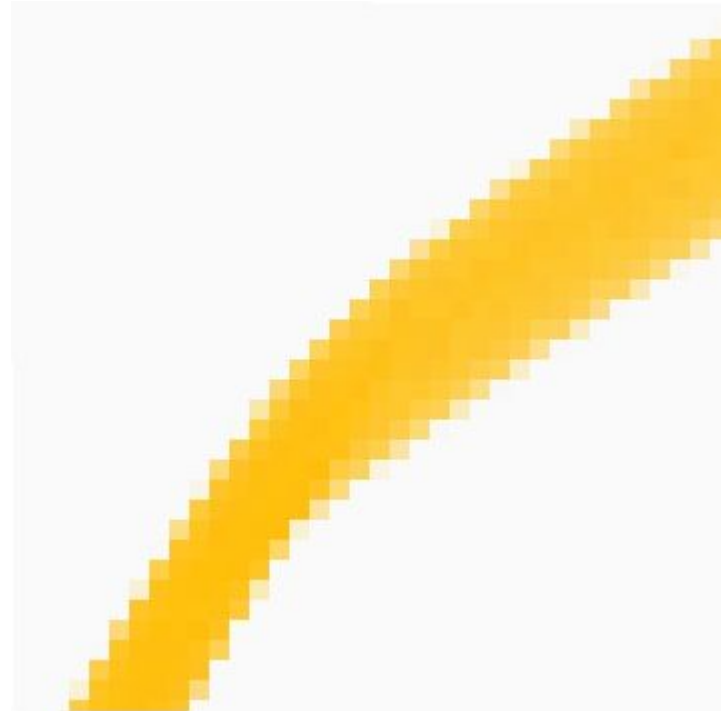
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Človek** sa skladá z hlavy, krku, trupu, rúk a nôh.
- **Obrázok** sa skladá z pixelov.

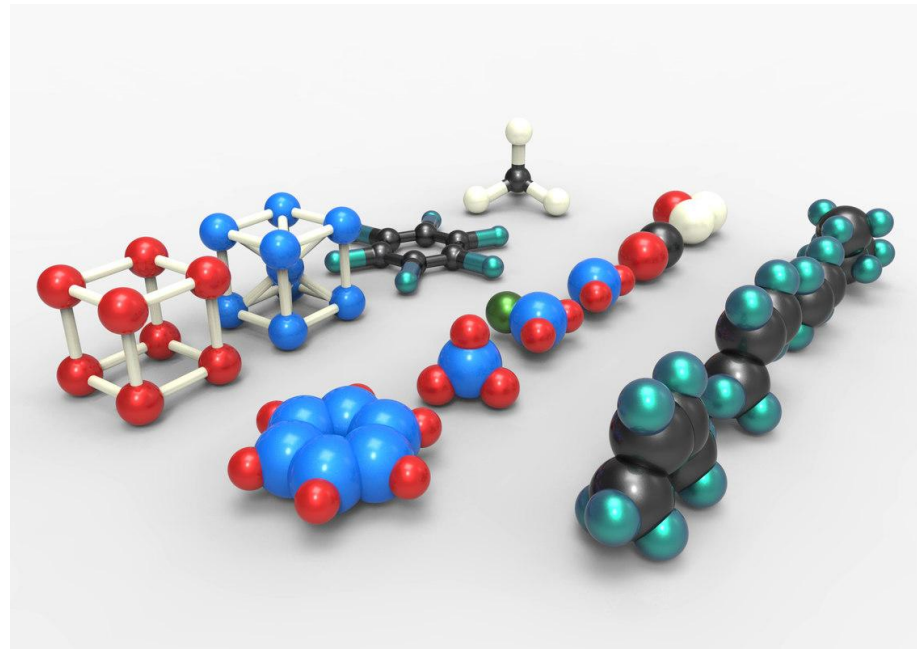
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Človek** sa skladá z hlavy, krku, trupu, rúk a nôh.
- **Obrázok** sa skladá z pixelov.

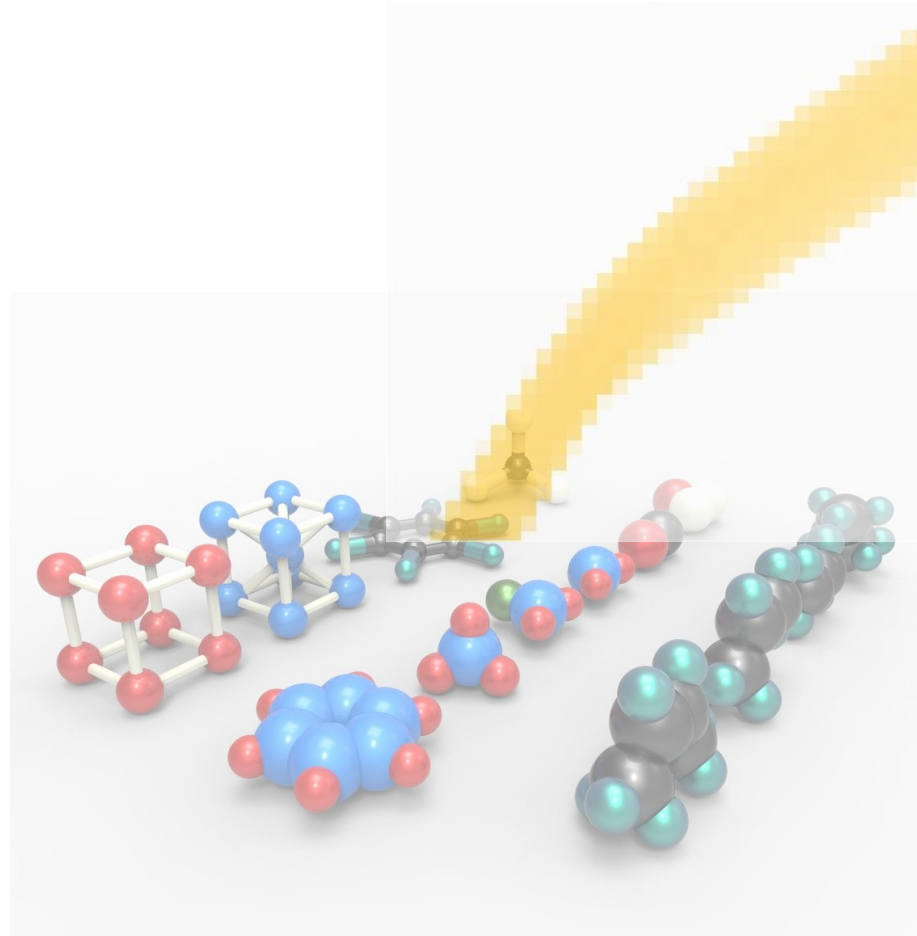
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Človek** sa skladá z hlavy, krku, trupu, rúk a nôh.
- **Obrázok** sa skladá z pixelov.
- **Všetko** sa skladá z atómov.

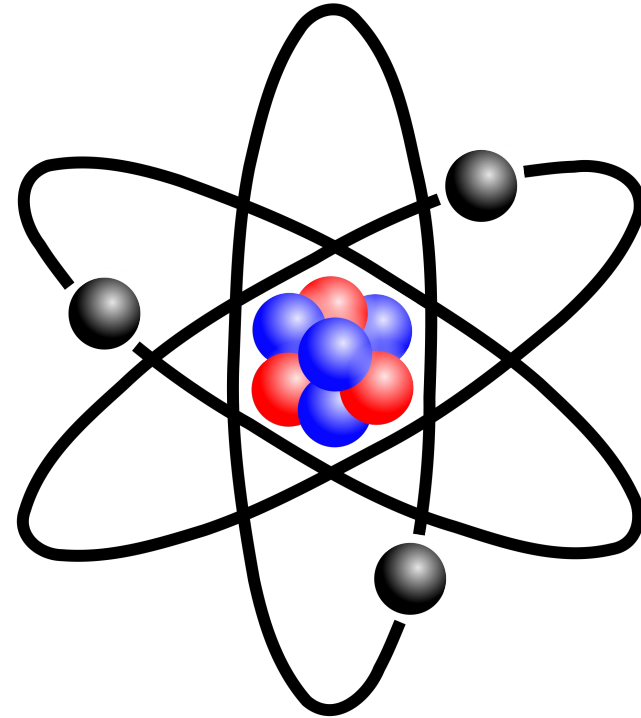
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Človek** sa skladá z hlavy, krku, trupu, rúk a nôh.
- **Obrázok** sa skladá z pixelov.
- **Všetko** sa skladá z atómov.
Podobne ako obrázok z pixelov.

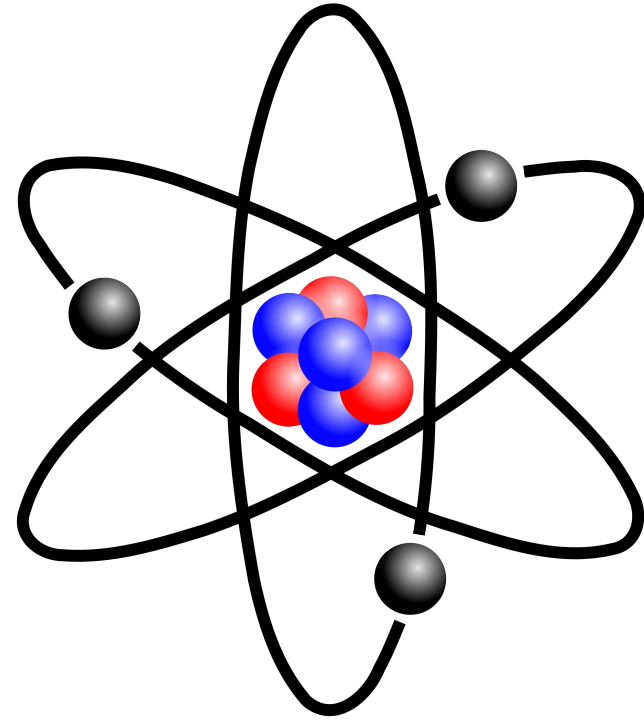
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Atómy** sa skladajú z elektrónov, protónov a neutrónov.

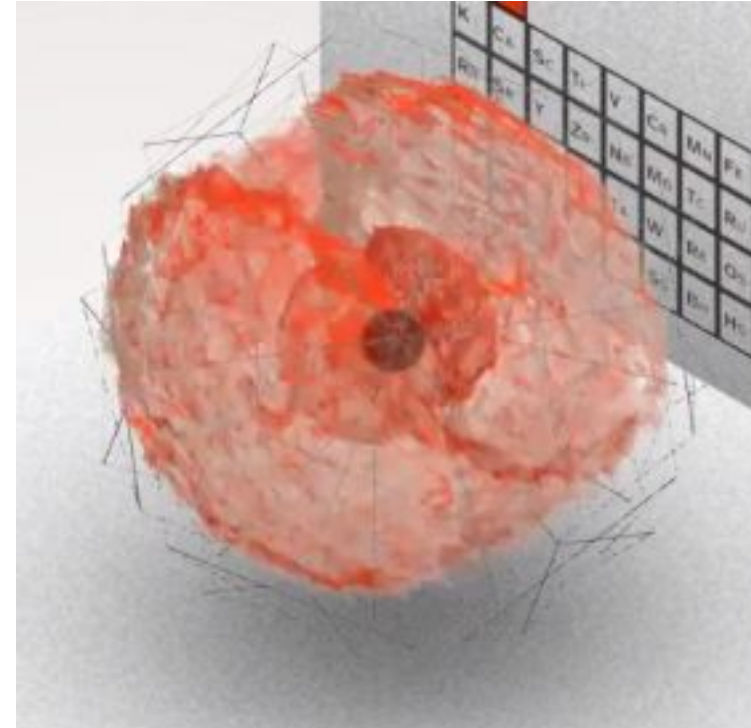
Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Atómy** sa skladajú z elektrónov, protónov a neutrónov.
- Inak, lebo to riadi **kvantová mechanika**.

Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Atómy** sa skladajú z elektrónov, protónov a neutrónov.
- Inak, lebo to riadi **kvantová mechanika**.
- **Princíp neurčitosti** - nedá sa vedieť ľubovoľne presne poloha a rýchlosť.

Na úrovni (naozaj) elementárnych častíc znamená “skladať sa” čosi iné ako sme zvyknutí.

Aké veľké sú atómy?

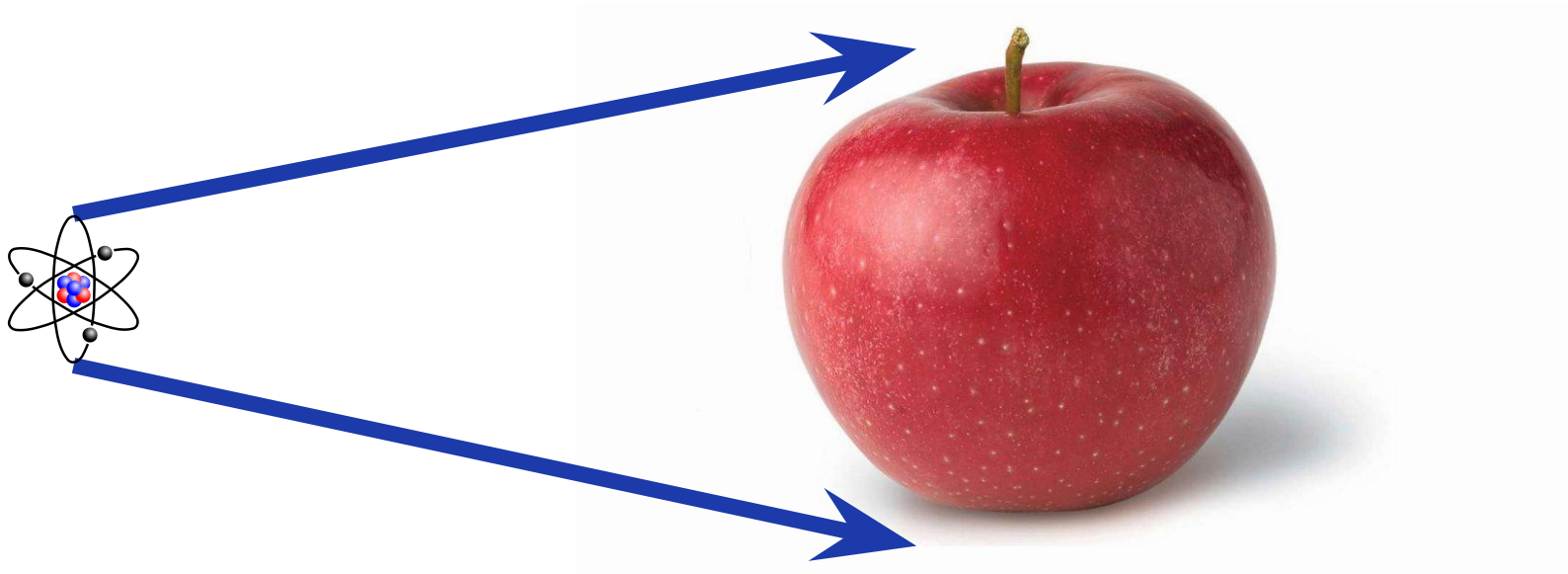
Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo.

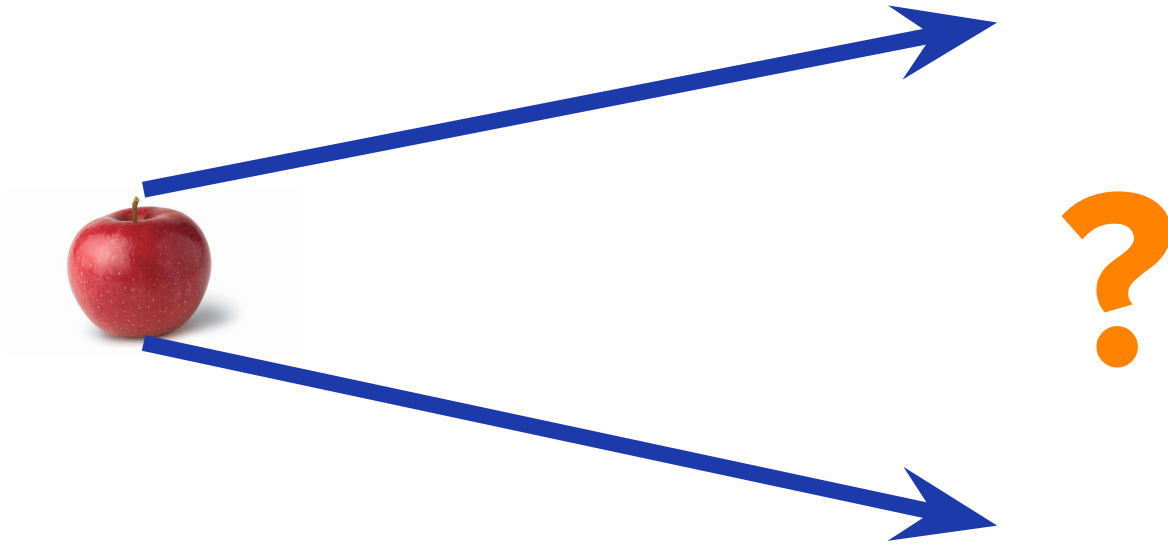
Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo.

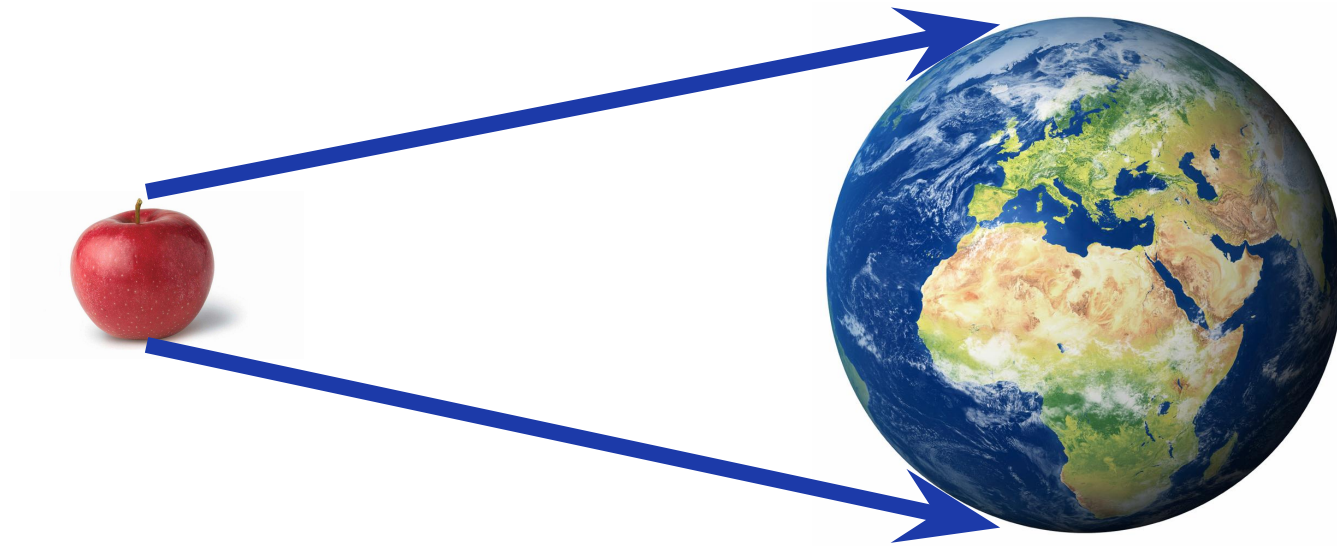
Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo.

Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo.

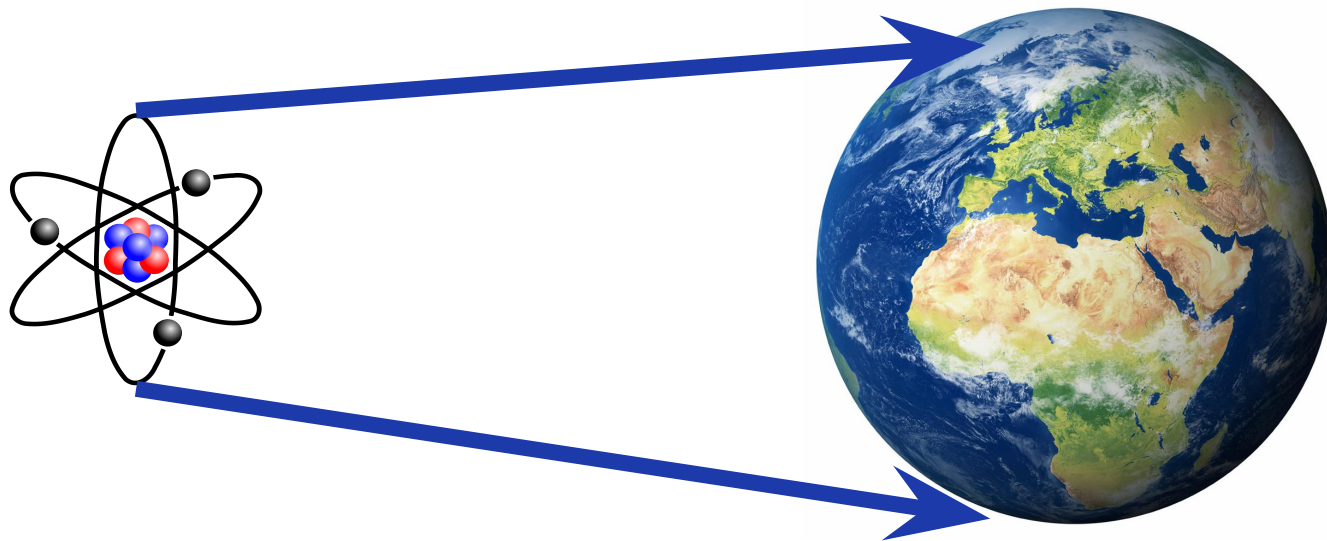
Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo. **Pre nás.**
- **Jadro** atómu asi 10^{-15} m.

Aké veľké sú atómy?

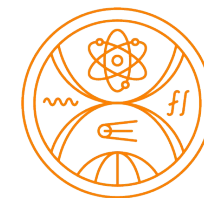
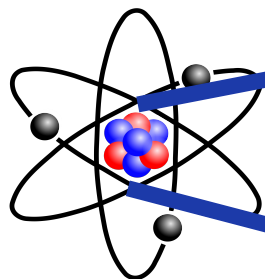
- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo. **Pre nás.**
- **Jadro** atómu asi 10^{-15} m.

Aké veľké sú atómy?

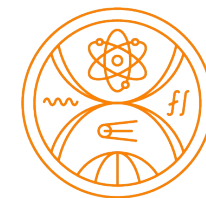
- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo. **Pre nás.**
- **Jadro** atómu asi 10^{-15} m.

Aké veľké sú atómy?

- **Atóm** má veľkosť asi 10^{-10} m.
- To je veľmi málo. **Pre nás.**
- **Jadro** atómu asi 10^{-15} m.
- **Meter, kilogram** a **sekunda** sú ušité na mieru ľuďom.
- Veci veľké/malé v týchto jednotkách sú také **pre ľudí.**

Pre rôzne situácie existujú rôzne vhodné jednotky.

Prirodzené jednotky přírody

Prirodzené jednotky prírody

- Hľadáme fundamentálnu teóriu, ktorá bude popisovať:
  - kvantovú mechaniku
  - teóriu relativity
  - gravitáciu

Prirodzené jednotky prírody

- Hľadáme fundamentálnu teóriu, ktorá bude popisovať:
  - kvantovú mechaniku $\hbar$
  - teóriu relativity c
  - gravitáciu G

Prirodzené jednotky prírody

- Hľadáme fundamentálnu teóriu, ktorá bude popisovať:
  - kvantovú mechaniku $\hbar$
  - teóriu relativity c
  - gravitáciu G
- Z $\hbar$, c , G vieme nakombinovať jednotky vzdialenosti, času a hmotnosti
  - Planckova dĺžka
  - Planckov čas
  - Planckova hmotnosť

Prirodzené jednotky prírody

- Hľadáme fundamentálnu teóriu, ktorá bude popisovať:
  - kvantovú mechaniku $\hbar$
  - teóriu relativity c
  - gravitáciu G
- Z $\hbar$, c , G vieme nakombinovať jednotky vzdialenosti, času a hmotnosti
  - Planckova dĺžka 10^{-35} m
  - Planckov čas 10^{-43} s
  - Planckova hmotnosť 10^{-8} kg

Prirodzené jednotky prírody

- Hľadáme fundamentálnu teóriu, ktorá bude popisovať:
  - kvantovú mechaniku $\hbar$
  - teóriu relativity c
  - gravitáciu G
- Z $\hbar$, c , G vieme nakombinovať jednotky vzdialenosti, času a hmotnosti
  - Planckova dĺžka 10^{-35} m
  - Planckov čas 10^{-43} s
  - Planckova hustota 10^{97} kg/m³

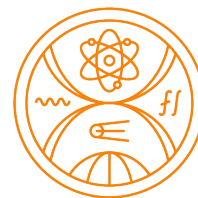

Prirodzené jednotky prírody

- Z $\hbar$, c , G vieme nakombinovať jednotky vzdialenosti, času a hmotnosti
  - Planckova dĺžka 10^{-35} m
  - Planckov čas 10^{-43} s
  - Planckova hustota 10^{97} kg/m³
- Toto sú prirodzené jednotky prírody. Pri procesoch na tejto úrovni hrajú úlohu všetky tri fundamentálne teórie.
- Z ich pohľadu je **človek veľký** $10^{35} L_p$.

Prirodzené jednotky prírody sú na
míle vzdialené nášmu svetu.

Prirodzené jednotky prírody sú na
míle vzdialené nášmu svetu.

Fundamentálna fyzika je na míle
vzdialené nášmu svetu.

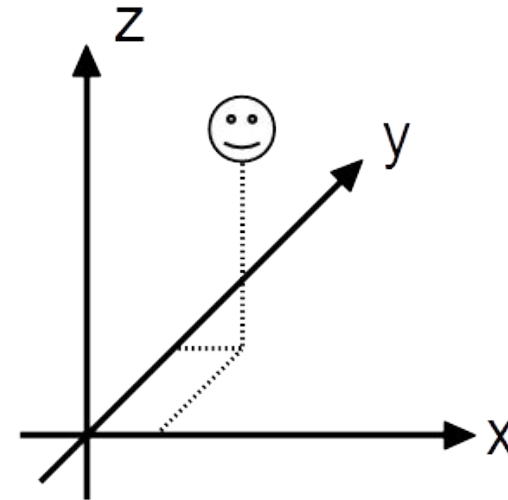

Čo to znamená
skladať sa z
niečoho?

Čo to znamená skladať sa z niečoho?

- **Priestor** priestor je javisko, na ktorom sa deje fyzika.
- Ako sa môže z niečoho skladať?

Einstein - priestor je dynamický

Einstein - priestor je dynamický

- Hmota zakrivuje priestor.
- Zakrivenie priestoru je gravitácia.

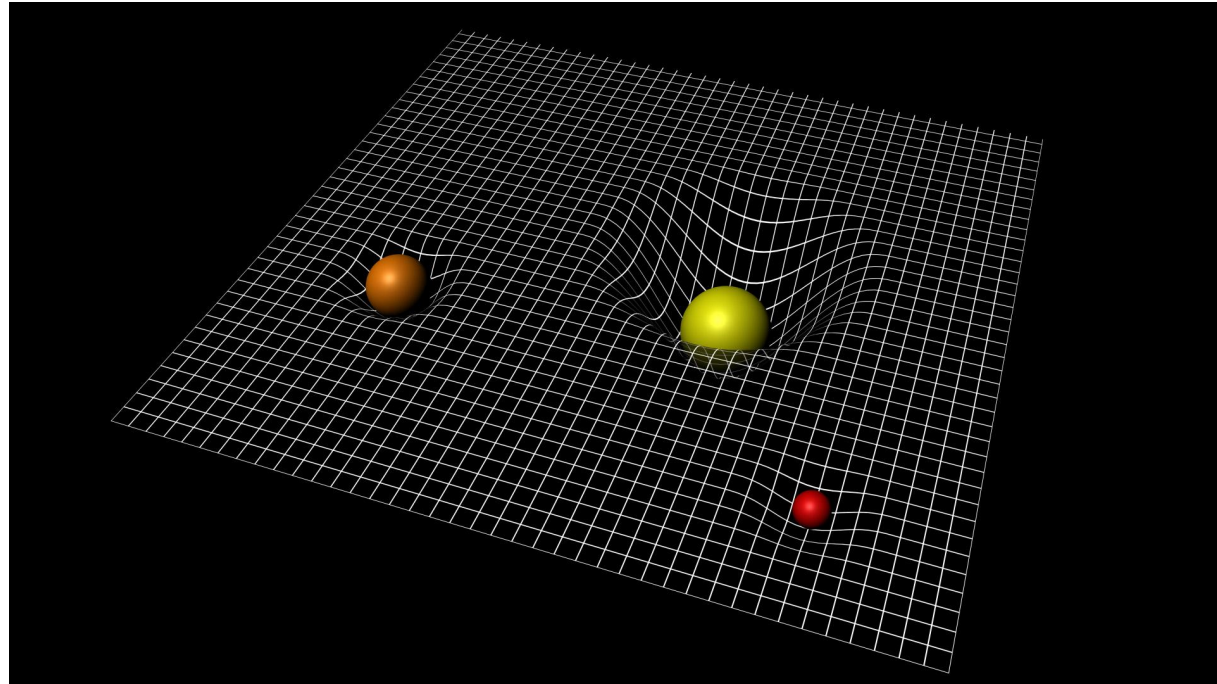

fig.: ESA – C.Carreau

Einstein - priestor je dynamický

- Hmota zakrivuje priestor.
- Zakrivenie priestoru je gravitácia.

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G}{c^4}T_{\mu\nu}$$

Einstein - priestor je dynamický

- Hmota zakrivuje priestor.
- Zakrivenie priestoru je gravitácia.

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G}{c^4} T_{\mu\nu}$$

hmota

Einstein - priestor je dynamický

- Hmota zakrivuje priestor.
- Zakrivenie priestoru je gravitácia.

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G}{c^4}T_{\mu\nu}$$

priestor

Priestor je oveľa viac ako pasívnym javiskom pre všetko ostatné.

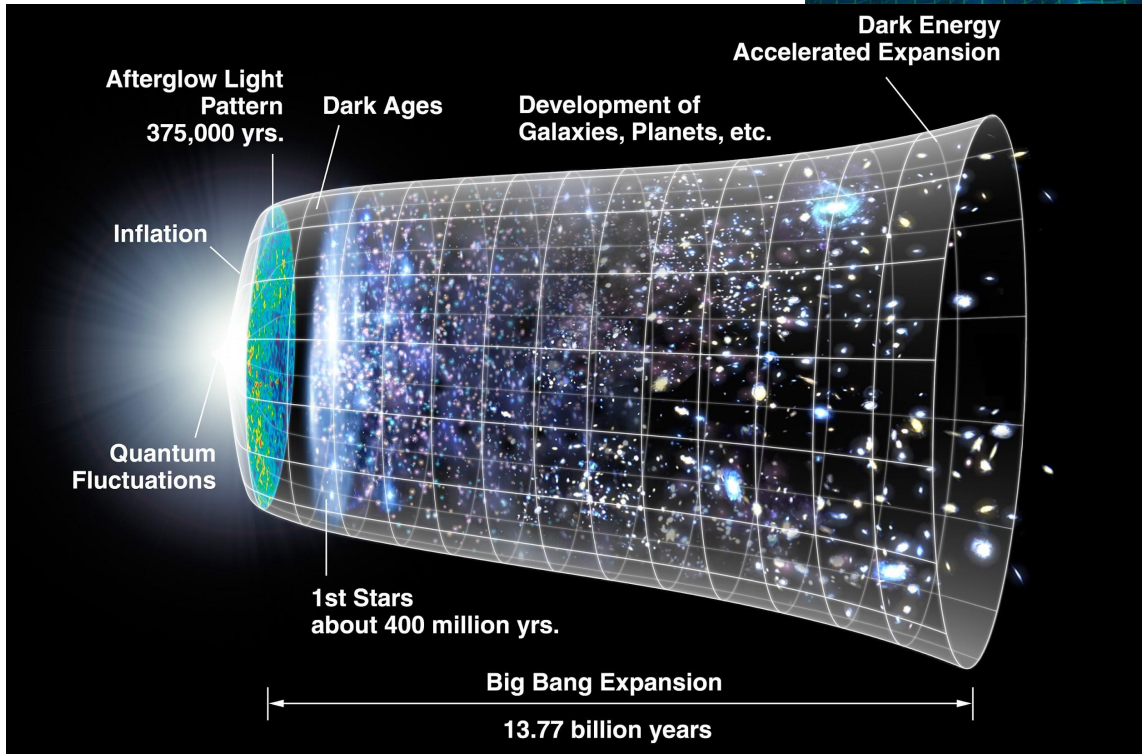
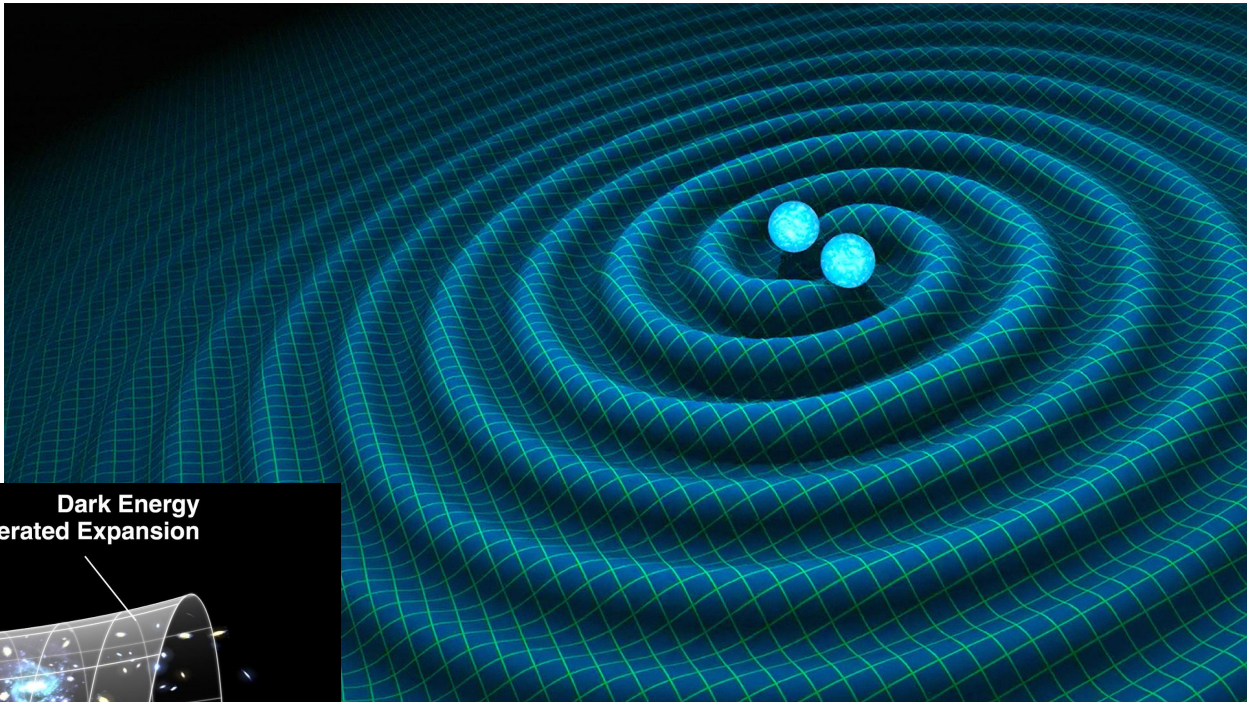

fig.: NASA, wiki

Kvantová gravitácia

Kvantová gravitácia

- **Hmota** je popísaná kvantovou teóriou.
- **Priestor** je popísaný klasickou teóriou.

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G}{c^4}T_{\mu\nu}$$

priestor

hmota

Kvantová gravitácia

- **Hmota** je popísaná kvantovou teóriou.
- **Priestor** je popísaný klasickou teóriou.

Naivné spojenie klasickej a
kvantovej teórie vedie na čosi divné.

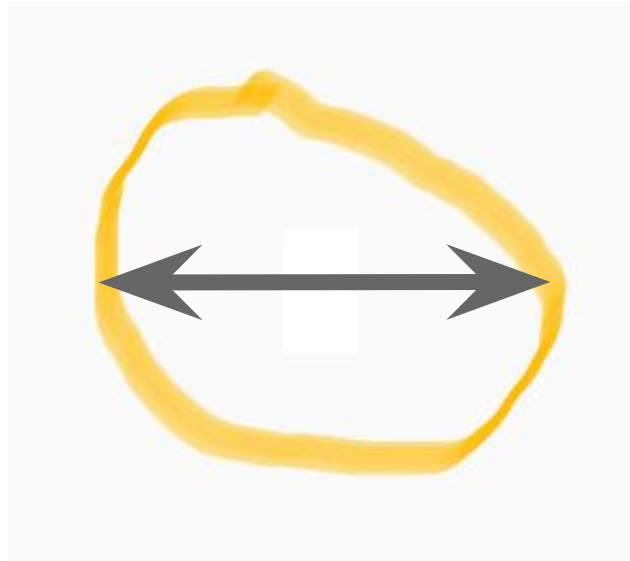

Malé častice a čierne diery

Kvantová gravitácia

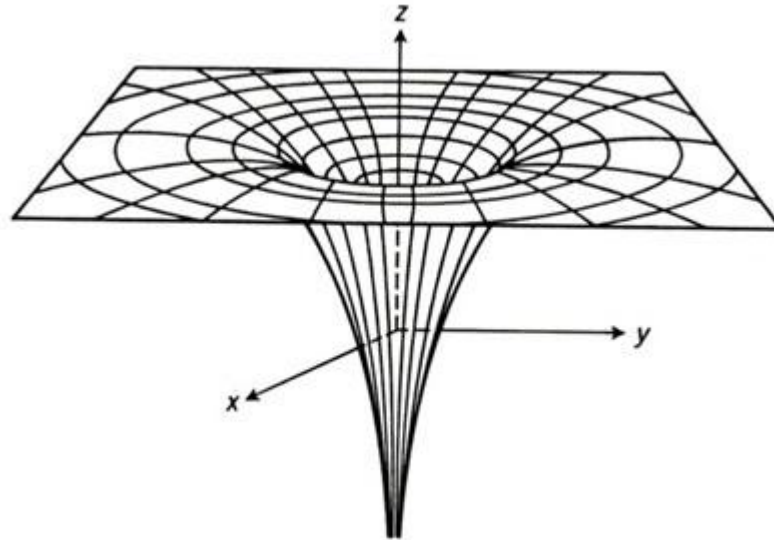
- $\hbar$ - čím menšia častica, tým väčšia energia

Kvantová gravitácia

- $\hbar$ - čím menšia častica, tým väčšia energia
- G - priveľa energie na jednom mieste vytvorí čiernu dieru

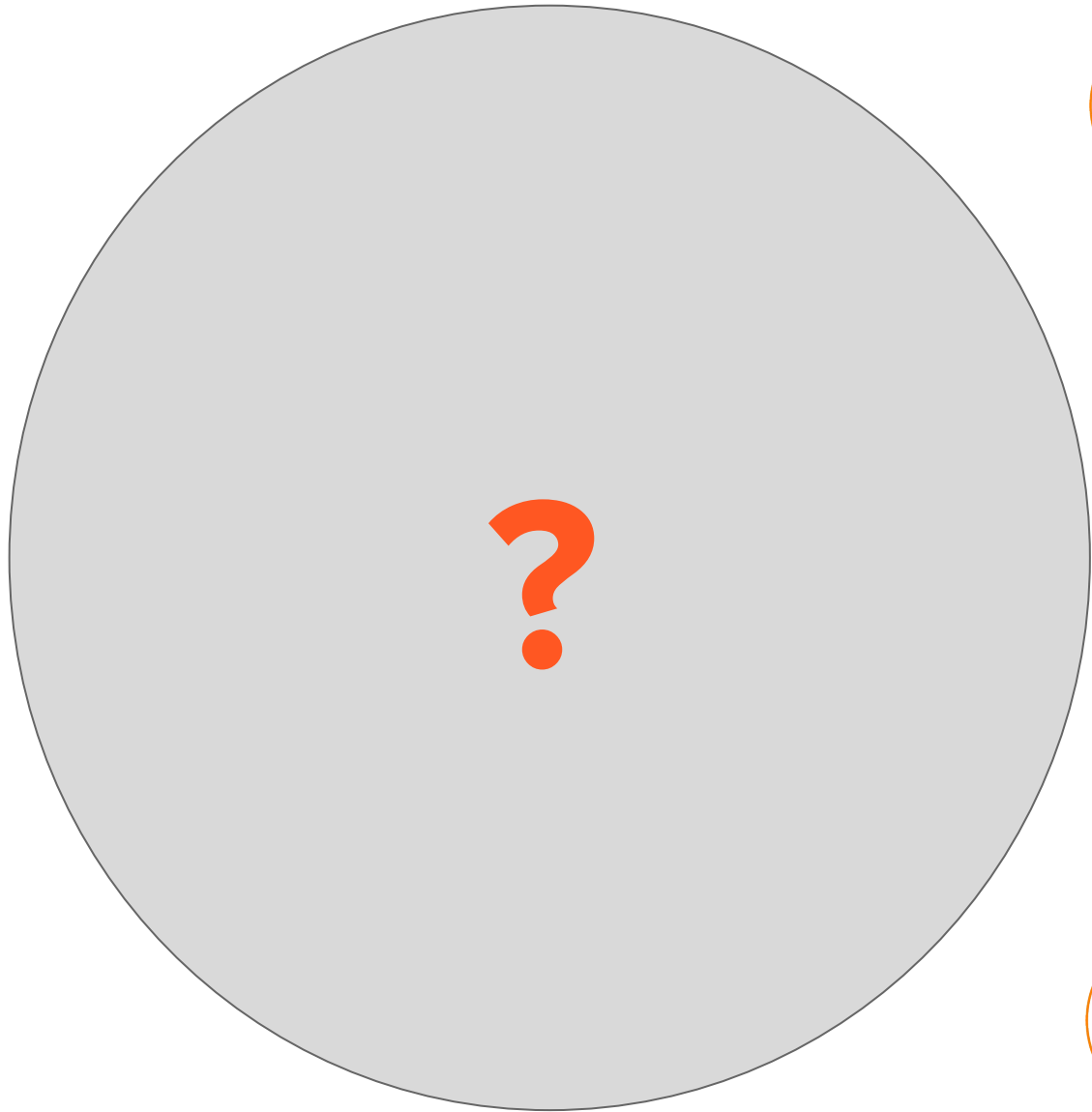

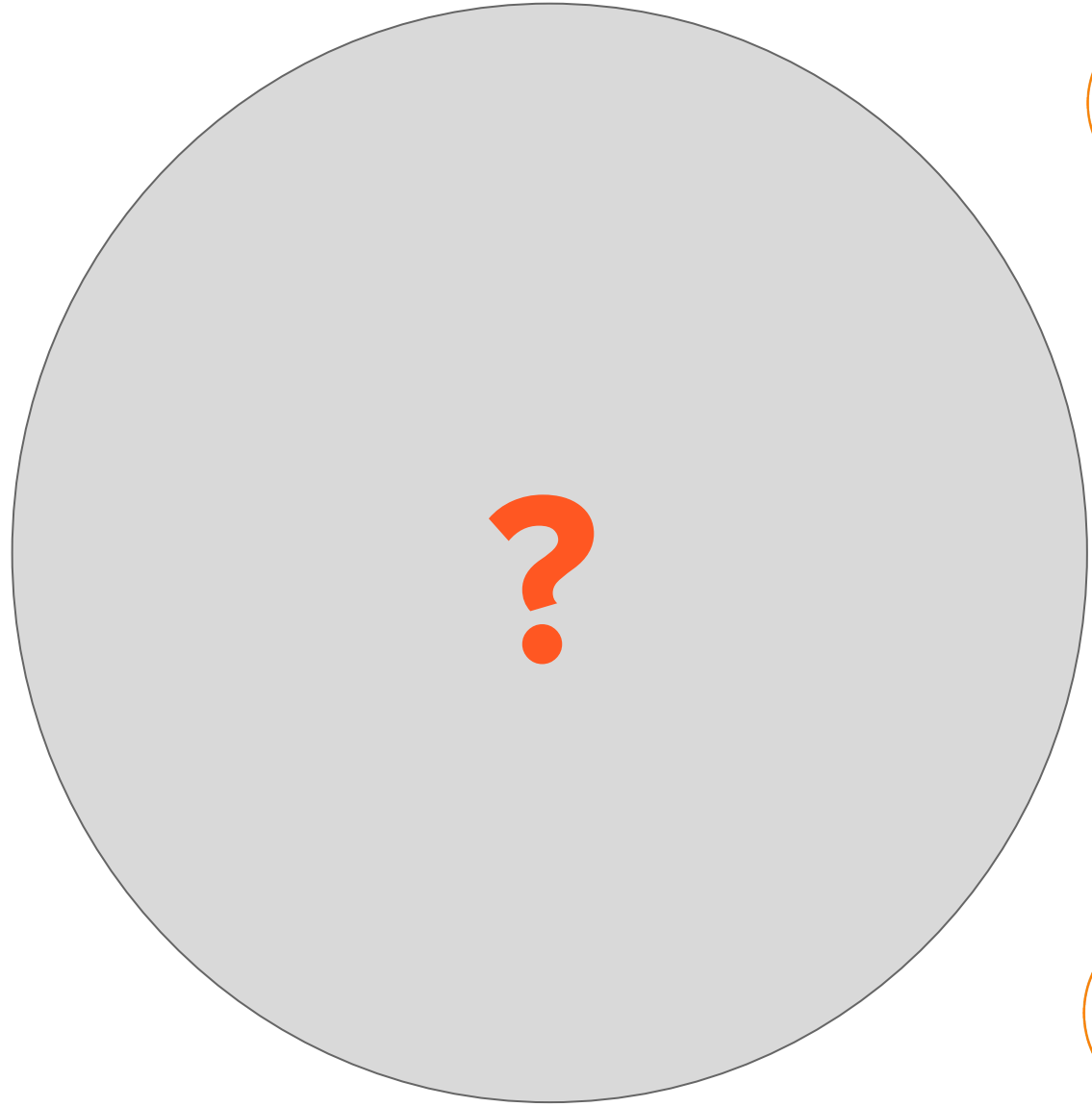
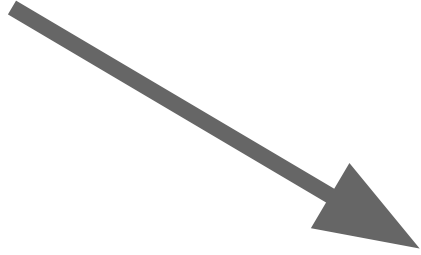
Kvantová gravitácia

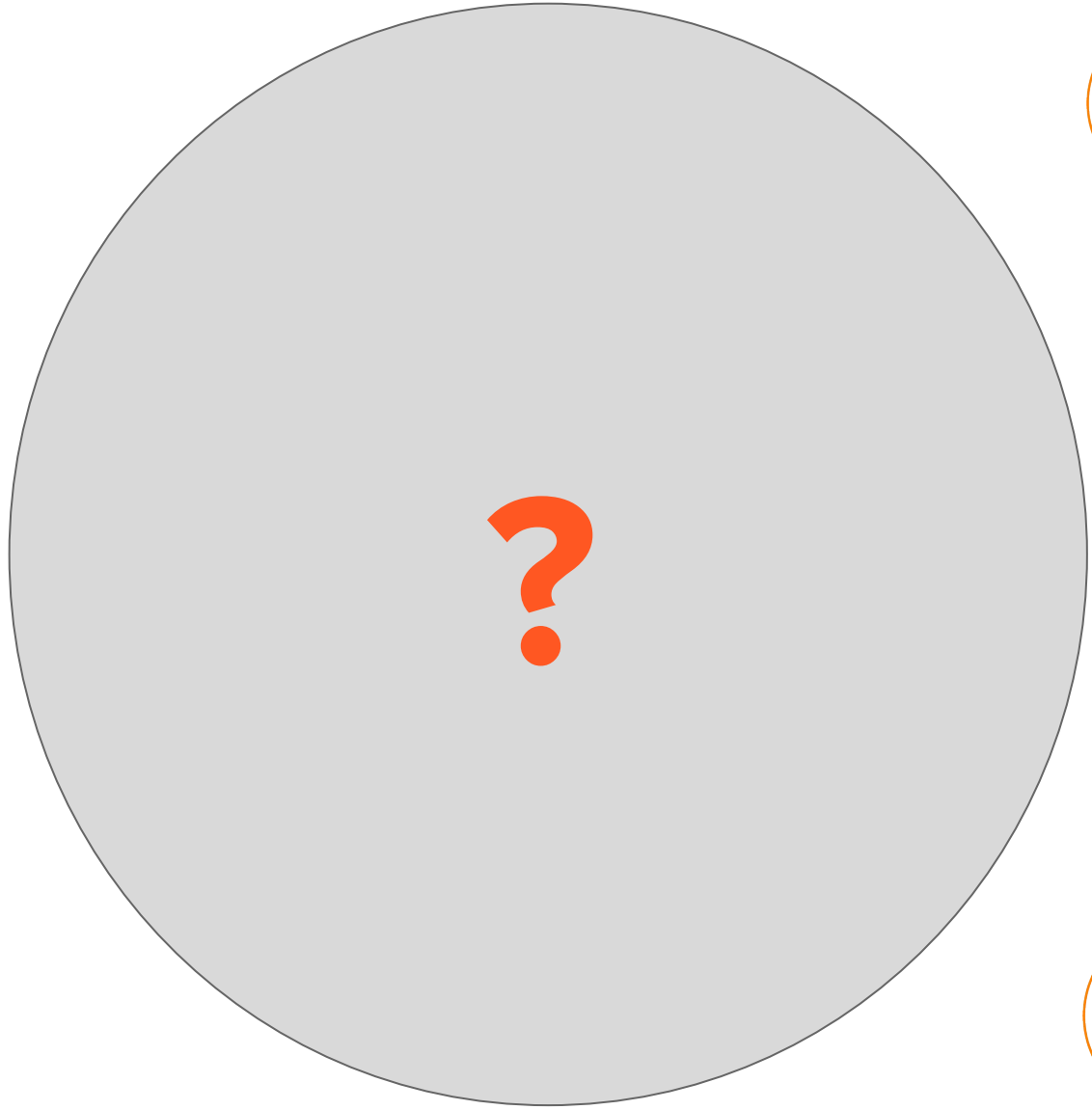
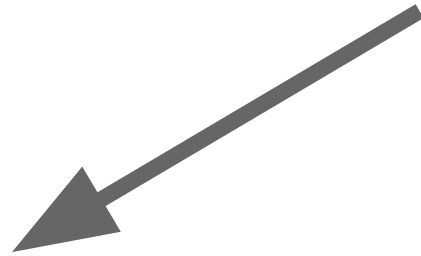
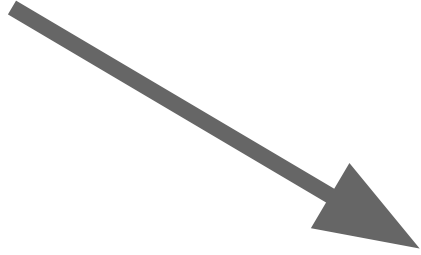

- $\hbar$ - čím menšia častica, tým väčšia energia
- G - priveľa energie na jednom mieste vytvorí čiernu dieru
- $\hbar+G$ - veľmi lokalizované častice okolo seba tvoria čierne diery

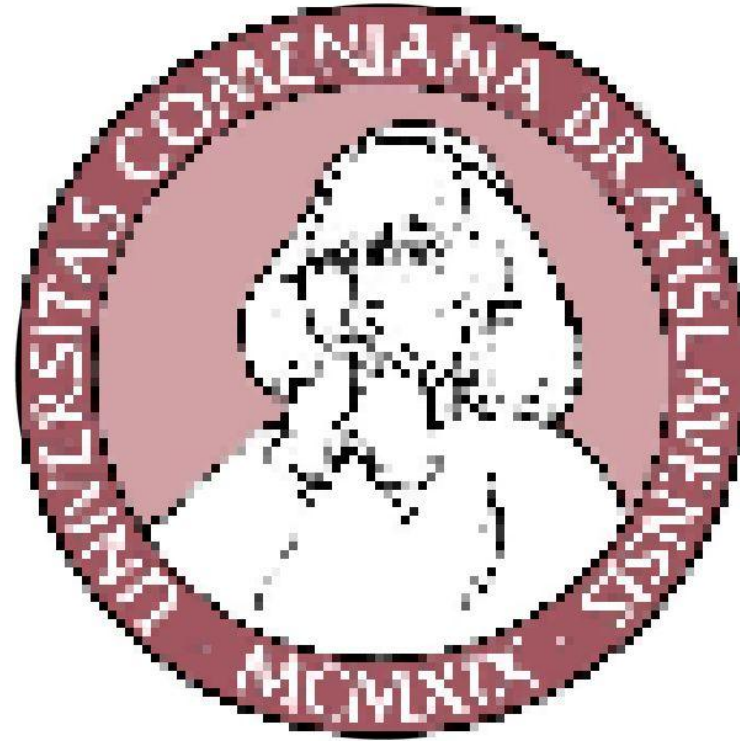

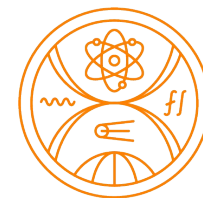
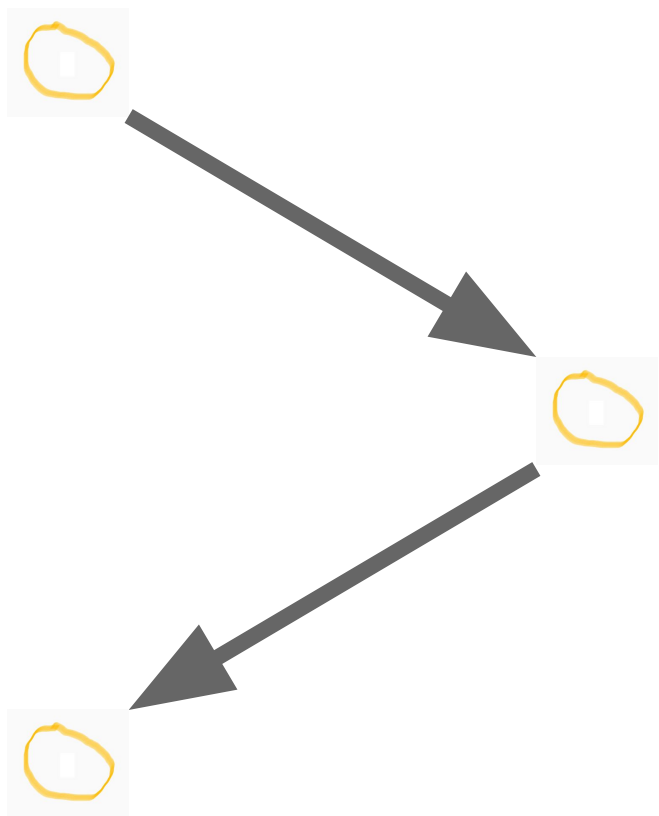

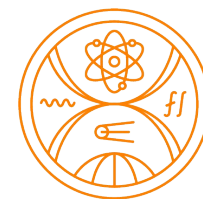

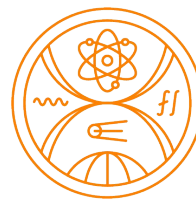

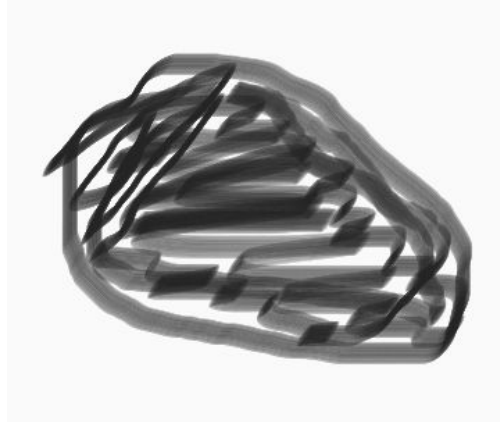

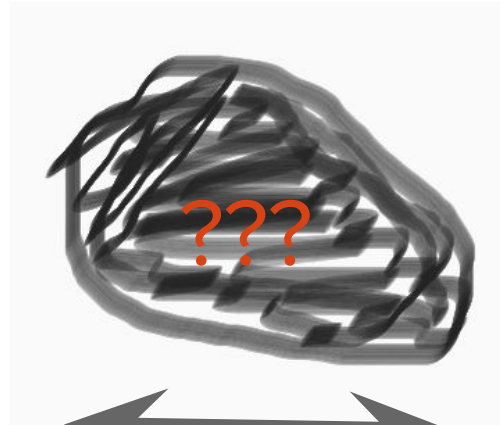

L_p

Kvantová gravitácia

- $\hbar$ - čím menšia častica, tým väčšia energia
- G - priveľa energie na jednom mieste vytvorí čiernu dieru
- $\hbar+G$ - veľmi lokalizované častice okolo seba tvoria čierne diery
- Procesy na menších škálach ako L_p sú pred svetom na väčších vzdialenostiach **ukryté**.

Kvantová gravitácia

- $\hbar$ - čím menšia častica, tým väčšia energia
- G - priveľa energie na jednom mieste vytvorí čiernu dieru
- $\hbar+G$ - veľmi lokalizované častice okolo seba tvoria čierne diery
- Procesy na menších škálach ako L_p sú pred svetom na väčších vzdialenostiach **ukryté**.
- To ale ešte neznamená, že nemôžu existovať.

Kvantová gravitácia

- $\hbar$ - vo vákuu neustále vznikajú a zanikajú častice (kvantové fluktuácie)

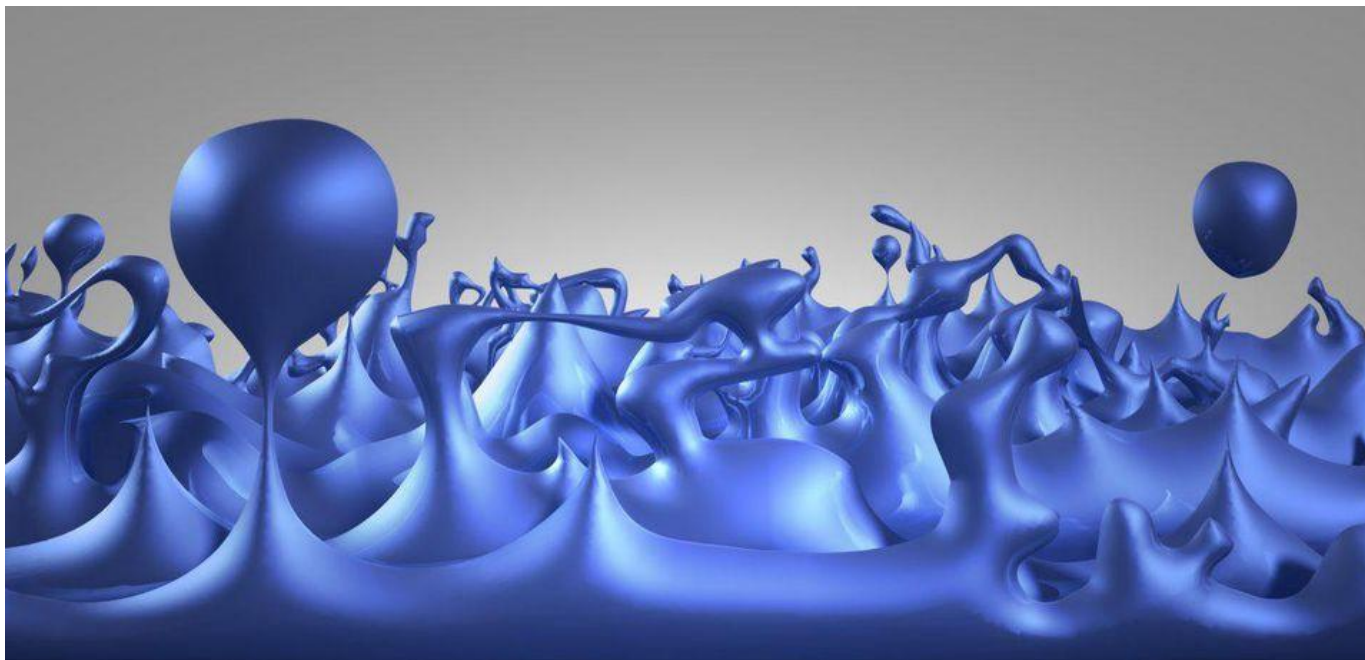

fig.: NASA/CXC/M.WEISS

Kvantová gravitácia

- $\hbar$ - vo vákuu neustále vznikajú a zanikajú častice (kvantové fluktuácie)
- G - priveľa energie na jednom mieste vytvorí čiernu dieru
- $\hbar+G$ - vákuum sa rozpadne na spústu čiernych dier

Problém: veľmi lokalizovaná energia
spôsobuje nestability.

Experiment

Problém: veľmi lokalizovaná energia spôsobuje nestability, ktoré nepozorujeme.

Riešenie: nič také ako veľmi
lokalizované v priestore neexistuje.

Riešenie

- V priestore sa nedá vytvoriť ľubovoľne malý objekt.
- Na vzdialenostiach L_P sa priestor skladá z kúskov.

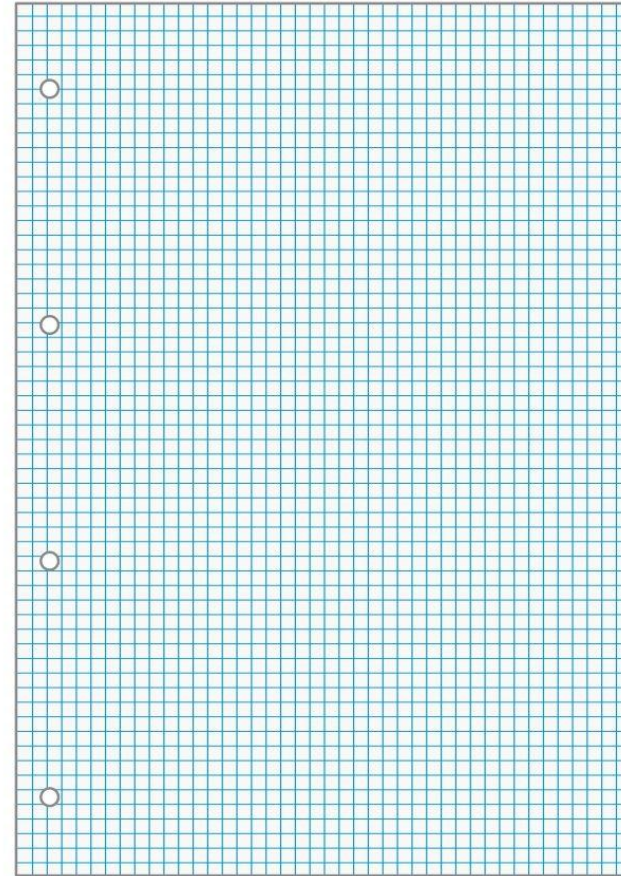

Kvantová štruktúra časopriestoru

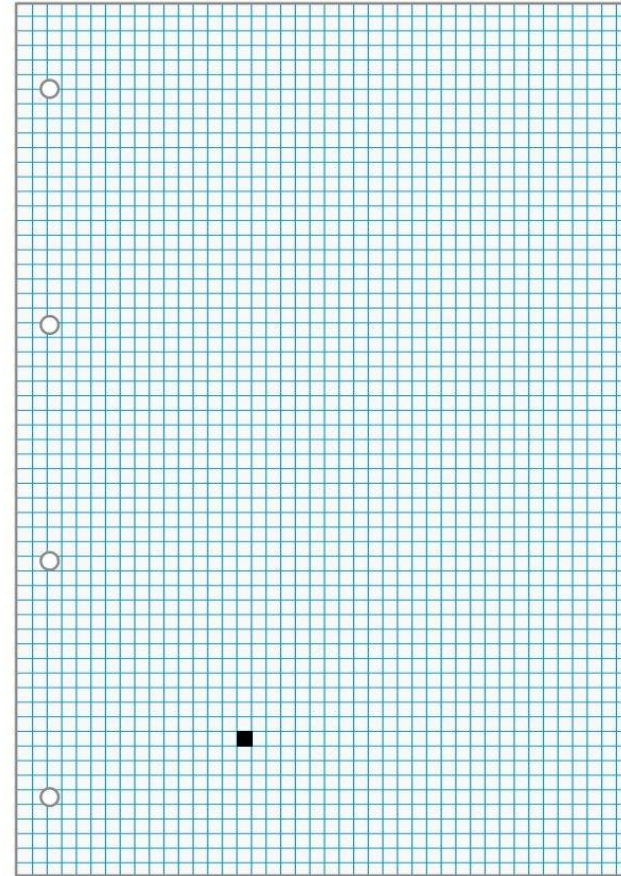
Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier

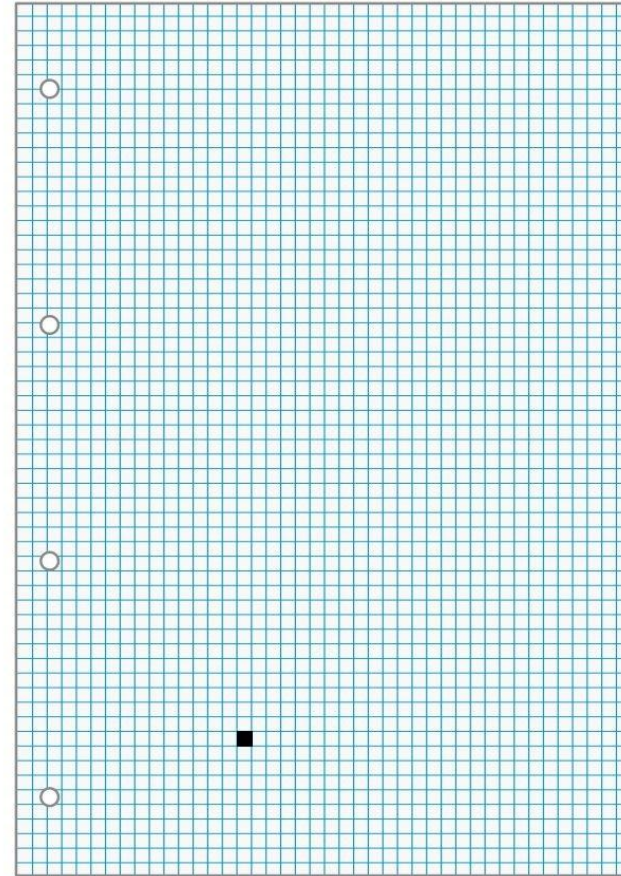
Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier

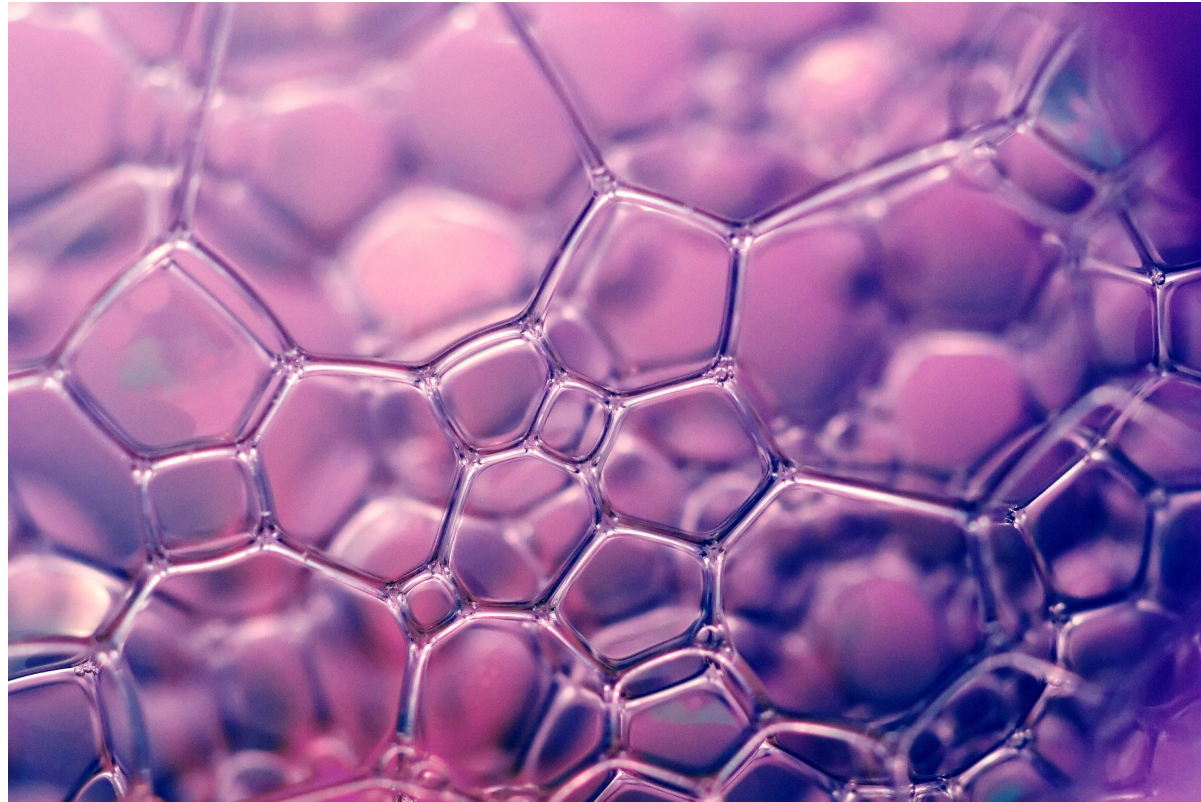
Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier
  - Takýto priestor má oveľa menšiu symetriu.
  - To je problém, na symetriách je založený náš popis sveta.

Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier
- Bublincový priestor

Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier
- Bublínkový priestor
  - Takýto priestor má úplnú symetriu.
  - Hovorí sa tomu nekomutatívny priestor.
  - Idea podobná ako v kvantovej mechanike.

Čo to znamená skladať sa z niečoho? - Priestor

- Štvorčekový papier
- Bublínkový priestor
- Vynárajúci sa (emerging) priestor
  - Priestor v skutočnosti **neexistuje**.
  - Vlastnosti častíc ako poloha, rýchlosť, vzájomná vzdialenosť sú dôsledkom **interakcie s niečím iným**.
  - Jedna z možností je **teória strún**. To iné sú **D_0 -brány**.

**Dá sa štruktúra
priestoru uvidieť?**

Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)

Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)

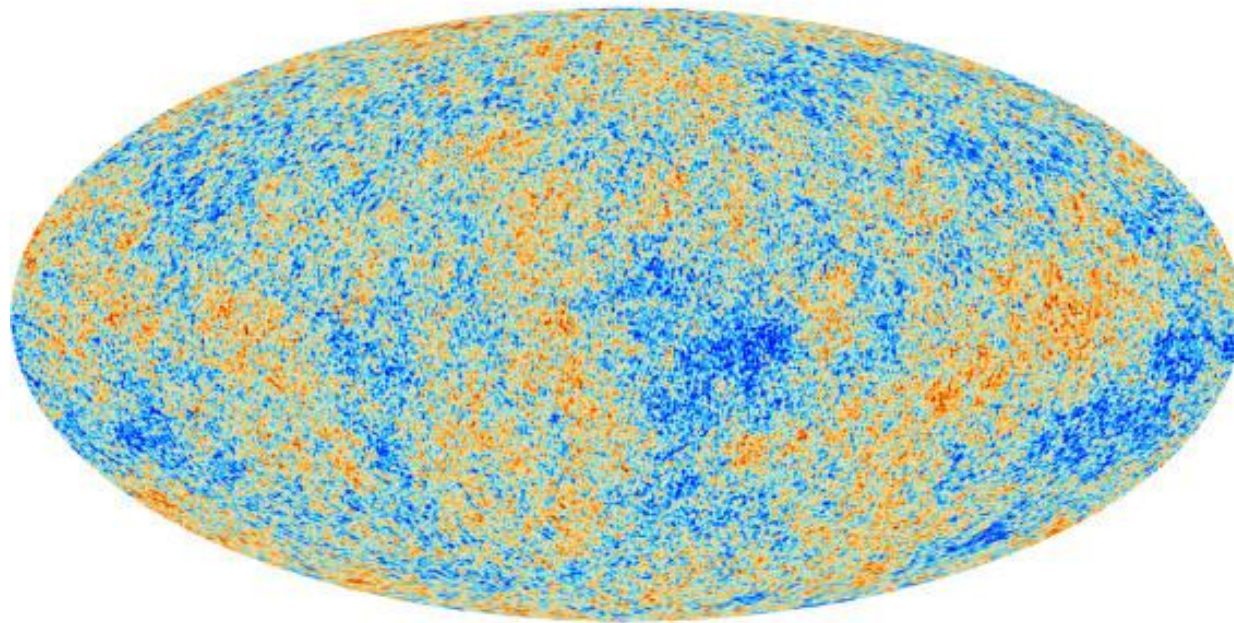
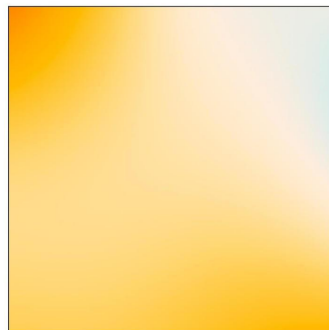

fig.: ESA

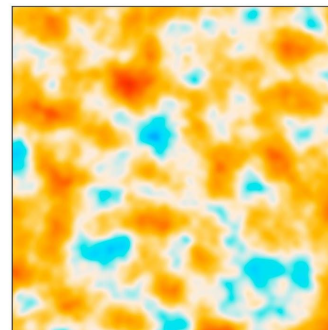

Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

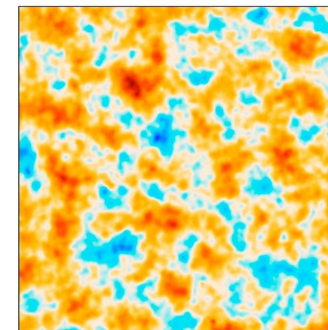
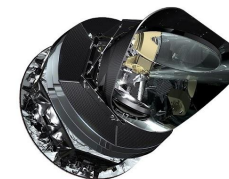
- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)

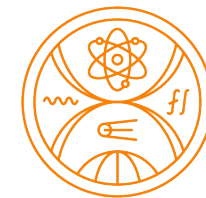
COBE

WMAP

Planck

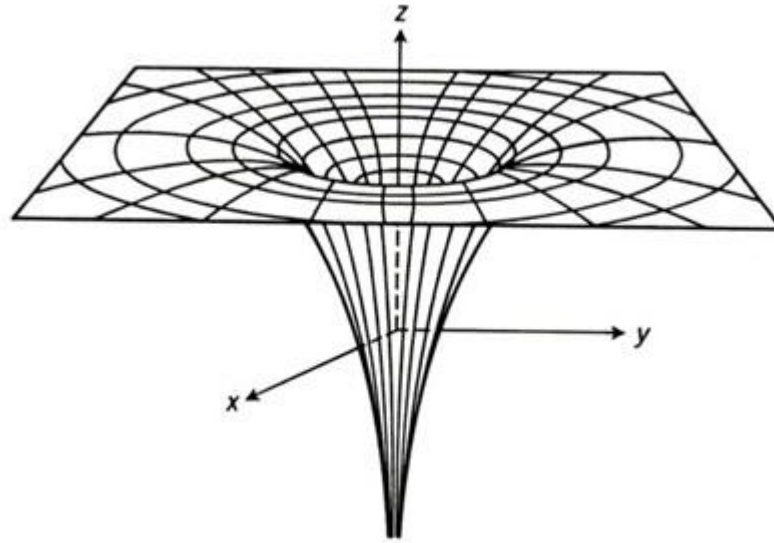
Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)

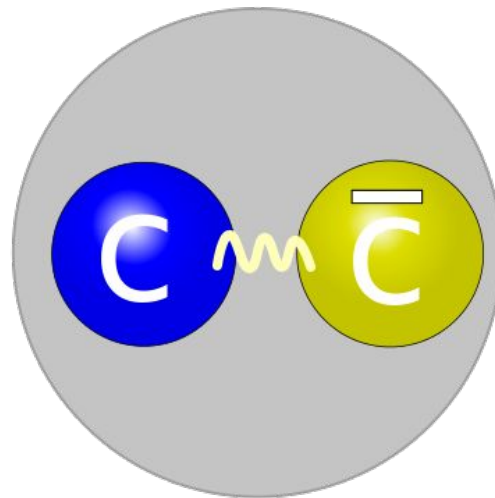
Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)

Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)

Dá sa štruktúra priestoru uvidieť?

- Priamo **nie**. (V horizonte 100 rokov.)
- Nepriamo **áno**. (Dôsledky.)
- Štruktúra priestoru môže mať merateľné dôsledky na oveľa väčšej škále ako L_P .
- Matematická konzistentnosť fundamentálnej teórie môže mať dôsledky na oveľa väčšej škále ako L_P .

Spojenie **kvantovej** mechaniky a
teórie **gravitácie** predpovedá
štruktúru priestoru.

S určitostou nevieme akú.
Ale rozmyslieť si to je kľúčovým
krokom v ceste za teóriou kvantovej
gravitácie.

**Ďakujem za
pozornosť!**

